

Prawo negacji negacji w dziejach refleksji nad językiem naturalnym

The law of double negation in the history of the research on natural languages

Władysław Zabrocki

Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Międzychodzka 5, 60-371 Poznań

Abstract

The paper deals with the philosophical assumptions of linguistic theories. It is concerned with three paradigms of linguistic thought (generativist, structuralist, and historical-comparative). Its main thesis is a proposal to treat the psychological approach assumed by generativists as a peculiar dialectical transformation of the psychological assumptions of the historical-comparative linguistics.

Tradycja dociekań metodologicznych zobowiązuje do uprzedniego zajęcia ogólnego stanowiska w kwestii przedmiotu badań oraz procedur badawczych przeprowadzanych w ramach językoznawstwa, zanim poddane zostaną analizie dzieje tego obszaru refleksji naukowej. Oczywiście można sobie wyobrazić radykalną zmianę w ramach obu wymienionych perspektyw teoriopoznawczych, aż do momentu całkowitego braku jakiegokolwiek korespondencji łączącej oparte na nich kolejne propozycje językoznawcze. Wydaje się jednak uzasadnione przyjęcie pewnych ramowych ustaleń, które pozwolą zachować spójność dalszym rozważaniom.

Zalóżmy, że lingwistyka jest nauką empiryczną. Tym samym wyróżnioną procedurą badawczą będzie tutaj wyjaśnianie, a wykluczony będzie taki wariant zwrotu dziejowego językoznawstwa, gdzie następuje przejście od lingwistyki empirycznej do formalnej czy odwrotnie. Możliwa jest natomiast transformacja w zakresie kryteriów doboru danych empirycznych, które zabezpieczają przed eksplanacją *ad hoc*. (np. uznawane są dane: 1. bądź introspekcyjne bądź ekstraspekcyjne; 2. uzyskane dzięki bezpośredniemu kontaktowi z rzeczywistością językową bądź pochodzące z przeprowadzonych eksperymentów; 3. podlegające procedurze pomiaru albo takiej procedurze niepodlegające).

W kwestii przedmiotu badań lingwistyki zakładamy, że zaliczenie jej do nauk empirycznych pociąga za sobą przyjęcie realistycznej perspektywy teoriopoznawczej wobec języka naturalnego. Możliwe oczywiście są takie warianty tego stanowiska, które sprowadzają się na przykład do psychologistycznego bądź socjologistycznego rozumienia przedmiotu badań lingwistyki lub przy innym spojrzeniu do realizmu immanentnego bądź transcendentalnego.

Przeprowadzone dalej rozważania stanowią w znacznej mierze konkluzje rozumowań i badań obecnych w mojej pracy: *Psychologizm i socjologizm w dziejach transformacyjno-generatywnej refleksji nad językiem naturalnym*. Tam też odsyłam po bardziej obszerne komentarze do poruszonych niżej problemów. W tym miejscu warto jednak krótko, ale wyraźnie podać, chociaż niektóre elementy

perspektywy badawczej wypracowane we wspomnianej monografii. Celem tej prezentacji nie będzie jakiegokolwiek ich uzasadnienie, lecz tylko konieczne dla spójności i jasności niniejszego tekstu zasygnalizowanie niejako wypreparowanych z otoczenia poznawczego sterylnych idei filozoficzno-językoznawczych.

Otóż po pierwsze dokonane zostało w rzeczonyj pracy wyróżnienie akwizycyjnej funkcji języka obok komunikacyjnej. Funkcja ta wydaje się być specyficzna dla języków naturalnych. Natomiast języki sztuczne, sformalizowane nie są wyposażone w tą funkcję. Stąd odróżnienie *akwizycyjności* od *wyuczalności* (*learnability*). *Akwizycyjność* wymaga odwołania się do wprowadzonej przez R. Jakobsona *metajęzykowości* (tej cechy pozbawione muszą być języki sztuczne, sformalizowane), a także jest wiązana w omawianej pracy ze społecznym wymiarem języka, co również nie przysługuje *wyuczalności*.

Po drugie wprowadzono pojęcie kompetencji akwizycji języka, na którą składałyby się przekonania normatywne i dyrektywne niezbędne dla efektywnego realizowania celów związanych z opanowaniem języka. Wyróżniono 3 poziomy analizy wiedzy językowej: indywidualny, społeczny i uniwersalny, co pozwoliło na sformułowanie nowej definicji uniwersaliów językowych. Otóż za uniwersalia (w sensie Chomsky'ego) uważa się składniki takiej wiedzy językowej, która jest niezbędna (choć niewystarczająca) dla akwizycji dowolnego języka naturalnego. Takie rozstrzygnięcie uprawnia do zaliczenia do zbioru uniwersaliów takich elementów, które nie muszą występować w każdym języku naturalnym. Możliwe staje się traktowanie uniwersaliów jako elementów *kultury*, a nie *natury* – jak postuluje Chomsky.

Po trzecie dokonano rekonstrukcji metodologicznej dwóch typów wyjaśniania faktów językowych przeprowadzanych w szkole Chomsky'ego: przyczynowego i funkcjonalnego. Dotychczas odnotowywano w literaturze przedmiotu tylko pierwszy z wymienionych rodzajów wyjaśniania jako charakterystyczny dla wspomnianej teorii. Wyróżnienie akwizycyjnej funkcji języka pozwoliło na zaproponowanie funkcjonalnej eksplanacji jako charakterystycznej dla etapu rozwoju gramatyki transformacyjno-generatywnej nazywanego *Teorią Zasad i Parametrów*. Wynik ten wydaje się całkowicie odbiegać od obiegowej wykładni metodologii generatywizmu. Powszechnie wyjaśnianie funkcjonalne wiązane jest z komunikacyjnym użyciem języka, które nie stanowi obiektu badań teorii Chomsky'ego.

Rozważymy teraz trzy paradygmaty myśli lingwistycznej. Wyróżnimy chronologicznie jako pierwszy paradygmat historyczno-porównawczy, jako drugi strukturalistyczny i jako trzeci generatywistyczny. Poznawczo pierwotnym uczynimy paradygmat generatywistyczny, ponieważ dopiero w świetle podejmowanych w jego ramach czynności badawczych, rysują się jaśniej charakterystyczne własności działań lingwistów strukturalistycznych, a zwłaszcza dziewiętnastowiecznych i współczesnych komparatystów.

Zasadniczym celem niniejszego referatu jest postawienie tezy o występowaniu swoistej tożsamości przedmiotu badań lingwistyki historyczno-porównawczej i generatywistycznej. Otóż twierdzimy, że głównymi składnikami eksplanansu wyjaśnień historyczno-porównawczych są twierdzenia z zakresu psychofizjologii akwizycji mowy. Natomiast lingwiści generatywni proces wyjaśniania prowadzą zazwyczaj przy pomocy stosownych twierdzeń, należących do teorii akwizycji kompetencji językowej. Naturalnie, kategoria *mowy* to nie Saussurowskie *parole*, tak jak *kompetencja* w sensie Chomsky'ego to nie *langue* de Saussure'a.

Stąd w wypracowanej przez tzw. młodogramatyków wersji paradygmatu historyczno-porównawczego obecność założenia o bezwyjątkowości praw językowych (głosowych). Występowanie odpowiednich okoliczności psychofizjologicznych lub fizycznych wymusza stosowne zmiany w języku. Gdyby one nie wystąpiły język byłby nieakwizycyjny - trudny albo nawet niemożliwy do opanowania w naturalny sposób. Podobne założenie przyjmuje Chomsky w ramach tzw. standardowej wersji swojej teorii, głoszącej bezwzględną konieczność występowania we wszystkich językach naturalnych uniwersaliów, bez których przyswojenie sobie tych języków nie byłoby możliwe.

Warto teraz w sposób wyraźny zaprezentować bardziej szczegółowo założenia filozoficzne (normy czy dyrektywy) podzielane przez przedstawicieli omawianych paradygmatów, które zdaje się łączyć zasada negacji negacji.

1 Założenie indywidualizmu metodologicznego owocujące swoistym atomizmem w traktowaniu zjawisk lingwistycznych

Otóż w paradygmacie generatywistycznym składniki uniwersalnej gramatyki przynajmniej od momentu zaproponowania tzw. teorii rządu-wiązania (GB-theory) funkcjonują w ramach niezależnych modułów. Założenie to obecne jest oczywiście także w ujmowaniu języka przez generatywistów jako wiedzy indywidualnej, obecnej w umyśle/mózgu poszczególnych jednostek ludzkich. W szkole młodogramatycznej głoszone atomistyczne pojmowanie zmian językowych. Podstawowym obiektem uwagi uczyniono poszczególne fakty z zakresu historii języka. Zaś wyjaśnianie proponowane było w ramach tzw. psychologii indywidualnej. Naturalnie podstawowym elementem wyposażenia metodologicznego strukturalisty jest pewna odmiana holistycznego spojrzenia na język. Struktura ma charakter mniej lub bardziej ponadindywidualny. Natomiast uniwersalia językowe u generatywistów są często rozumiane jako konkretne elementy fizjologicznego wyposażenia umysłu/mózgu.

2 Założenie psychologizmu, nakazujące ujmowanie lingwistyki jako działu psychologii

Wydaje się, że sam twórca teorii gramatyk generatywno-transformacyjnych postuluje, aby po prostu zaproponowaną przez niego koncepcję uznać za psychologiczną, a nie redukować lingwistyki do jakiegoś istniejącego fragmentu psychologii. Także nie przeszkadza Chomsky'emu to, iż sama psychologia (a zwłaszcza psycholingwistyka) rozwija się raczej w kierunku korespondującym z konkurencyjnym wobec jego propozycji kognitywnym podejściem w lingwistyce. Podobnie młodogramatycy stosowali prawa wyjaśniające zmiany językowe, których status psychologiczny był po prostu deklarowany przez samych lingwistów. Okazuje się, że standardowy etap rozwoju teorii Chomsky'ego zakłada wiele wspólnych elementów metodologiczno-filozoficznych z młodogramatycznym sposobem uprawiania lingwistyki, a poststandardowe dociekania transformacyjnych generatywistów wyposażone są w zaplecze metodologiczno-filozoficzne dzielone z przedstawicielami praskiej szkoły lingwistyki strukturalnej. Mianowicie psychologizm i związane z nim założenia to elementy podzielane przez „wczesnego” Chomsky'ego i H. Paula, a socjologizm i funkcjonalizm to wspólne fragmenty często niejawniej świadomości metodologicznej „późnego” Chomsky'ego i R. Jakobsona.

3 Założenie o dynamicznym charakterze zjawisk językowych

Strukturalizm przynosi zdecydowany zwrot w kierunku traktowania języka jako *ergon*. Gotowy system językowy zmusza interlokutorów do respektowania jego zasad. Miejscem kreacji jest indywidualna mowa, kapryśna i nieprzewidywalna. Tutaj, co prawda rodzą się zmiany językowe, ale prawdziwie interesującym zagadnieniem dla strukturalistów jest natura systemu tych zmian. Upowszechniające się zmiany, funkcjonalne w aspekcie komunikacyjnym, można stwierdzić dopiero post factum, kiedy system już jest kompletny. Czyli w istocie wyjaśnia się jego zastany kształt, a nie moment dynamicznego przejścia. Chyba, że nowo ukształtowany system uznany zostanie za doskonalszy komunikacyjnie od poprzedniego. Ale ten nie często spotykany diachroniczno-funkcjonalny punkt widzenia traktować należy jako swoisty atawizm preskryptywnego pojmowania nauki o języku. Przyjeliśmy, że językoznawstwo jest nauką empiryczną, a więc w każdym razie deskryptywną. Generatywiści trochę paradoksalnie tworzą dynamiczne językoznawstwo synchroniczne. Przedmiotem uwagi stają się nie statyczne, abstrakcyjne struktury językowe, lecz dynamiczne procesy derywacji

zdań. Następuje przejście poznawcze od systemu jednostek językowych do systemu reguł. Należy jednak pamiętać o zasadniczym celu lingwistyki generatywistycznej, jakim jest ustalenie uniwersaliów językowych. Posiadają one charakter dynamicznych atomów języka – są to w standardowej wersji teorii Chomsky'ego przede wszystkim warunki nakładane na funkcjonowanie reguł, zgodnie z którymi derywowane są zdania.

4 Założenie o twórczym charakterze języka

W strukturalistycznym paradygmacie nie ma miejsca na rekurencyjne użycie języka. Grozi to bowiem niezrealizowaniem celów komunikacyjnych. U młodogramatyków zmiany językowe można opisywać i wyjaśniać a nie przewidywać. Są one całkowicie wolne od systematycznych i jednorodnych ograniczeń innych niż przyrodnicze – fizjologiczne czy fizyczne. Aby opisać pełną przyczynę danej zmiany językowej trzeba obok wspomnianych koniecznych czynników natury przyrodniczej, uwzględnić szereg okoliczności konkretnych heterogenicznej natury. Bezwzględny przebieg zmiany językowej wydaje się przemawiać na rzecz podstawowej roli czynników fizjologiczno-fizycznych. Podobnie chce Chomsky: w ramach minimalizmu pragnie wiązać uniwersalną rekurencję z fizyczną naturą mózgu ludzkiego. Także tutaj nie ma miejsca na przewidywanie. Poszukiwania młodogramatyków koncentrowały się na faktach będących konsekwencją pewnego nieobecnego w świadomości przymusu obowiązującego w danym czasie i miejscu, który powodował zmiany pamięci językowej w danej grupie użytkowników języka. Przez generatywistów brany jest pod uwagę cały gatunek *homo sapiens*. Wyjaśnieniu podlega twórczość niezwiązana z konkretną działalnością (powiedzmy poetycką), co próbowali robić strukturaliści (np. Roman Jakobson), lecz potencjalne możliwości rekurencyjnych mechanizmów języka – intuicje językowe. Oczywiście intuicji językowych nie można przewidywać. Można je wyjaśniać, tłumaczyć jak mówił Kotarbiński o procedurze eksplanacji. W procesie przewidywania, obok uniwersaliów musielibyśmy również podać opis prymarnych danych językowych, które są bardzo rozmaitej natury. Dane takie, razem z uniwersaliami prowadzą do jednorodnych w danej grupie nosicieli języka intuicji. Należy podkreślić podstawową rolę uniwersaliów językowych. W zamyśle Chomsky'ego prymarne dane językowe pełnią rolę wyłącznie „spustową” uruchamiającą proces akwizycji wiedzy językowej.

5 Założenia idealizacyjne

Tutaj wydaje się najłatwiejsze odrzucenie zasady negacji negacji. Cóż bardziej charakterystycznego dla myśli generatywistycznej niż słynna koncepcja „idealnego mówcy-odbiorcy”. Takie pojęcie jak relewancja, wydaje się z kolei świadczyć, o obecności w paradygmacie strukturalistycznym elementów procedury idealizacji. Czyż nie nawoływano w strukturalizmie do abstrakcyjnego traktowania języka. Język to abstrakcyjna forma, a nie konkretna substancja. Jednak idealizacja w strukturalizmie dotyczy zjawisk komunikacji językowej, zaś generatywizm konstruuje założenia idealizujące akwizycję językową. Wydaje się, iż procedurę idealizacji można również przypisać młodogramatykom. Cóż bowiem może leżeć u podstaw bezwzględnych praw opisujących zmiany dźwiękowe, jak nie założenie o idealizacji? Przypuszczam, że chodzi tutaj, podobnie jak w paradygmacie generatywnym, o idealnego uczestnika procesu przyswajania języka. Zaproponować można takie rozumienie kategorii *ideal speaker-listener* (idealny mówca-odbiorca), które pozwala wiązać tą kategorię nie z komunikacyjnymi, lecz akwizycyjnymi aspektami języka. Otóż idealizacja, wbrew deklaracjom Chomsky'ego z *Aspects of the Theory of Syntax*, dotyczyć by miała przedstawiciela dowolnej wspólnoty kulturowej, który może opanować dowolny język naturalny. Zakłada się, iż posiada on stosowną kompetencję akwizycji języka, na którą składają się odpowiednie normy opisujące cele akwizycyjne oraz dyrektywy mówiące o sposobach realizacji tych celów. W myśl tej idealizacji opanowanie języka następuje w sposób natychmiastowy i daje jednorodną wiedzę językową.

Bibliografia

- Botha, K.P. 1981. *The Conduct of Linguistic Inquiry*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge Mass: MIT.
- Chomsky, N. 1966. *Cartesian Linguistics*. New York: Harper and Row Publishers.
- Chomsky, N. 1968. *Language and Mind*. New York: Harcourt.
- Chomsky, N. 1970. *Problems of explanation in linguistics*. w: *Explanation in the Behavioral Science*. R. Borger and F. Cioffi (eds.), Cambridge 1970: Cambridge U. Press.
- Chomsky, N. 1973. *Conditions on Transformations*. w: *Essays on Form and Interpretation*, N. Chomsky, New York 1977: North-Holland.
- Chomsky, N. 1975. *Reflections on Language*. New York: Pantheon.
- Chomsky, N. 1975. *The Logical Structure of Linguistic Theory*. New York: Plenum Press.
- Chomsky, N. 1976. *On Wh-movement*. w: *Formal Syntax*, P.W. Culicover, T. Wasow, A. Akmajian (ed.), New York 1977: Academic Press.
- Chomsky, N. 1980. *Rules and Representations*. Oxford: Columbia U. Press.
- Chomsky, N. 1981. *Principles and Parameters in Syntactic Theory*. w: *Explanation in Linguistics*, N. Hornstein and D. Lightfoot (eds.), London, 1981: Longman.
- Chomsky, N. 1986. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, N. 2002. *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deacon, T. W. 1997. *The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Brain*. New York: W.W.Norton.
- Hauser, M. D., Chomsky N., Fitch W. T. 2002. "The faculty of language: what is it, who is it, and how did it evolve?" *Science* 298, pp. 1569 – 1579.
- Jakobson, R. 1960. Poetyka w świetle językoznawstwa. *Pamiętnik Literacki* LI. Wrocław, pp. 431-474.
- Jakobson, R. 1962-67. *Selected Writings*. The Hague: Mouton.
- Jenkins, L. 2000. *Biolinguistics. Exploring the Biology of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, J. 1981. *Language and Other Abstract Objects*. Totowa: Rowman and Littlefield.
- Kirby, S. 1998. *Function, Selection and Innateness: The Emergence of Language Universals*. Oxford: Oxford University Press.
- Kmita, J. 1978. *O naukowo-teoretycznym ujęciu kultury symbolicznej*. w: *Zagadnienie przelomu antypozytywistycznego w humanistyce*, Kmita J. (red.), Warszawa: PWN.
- Newmeyer, F. J. 1991. Functional Explanation in Linguistics and the Origins of Language. *Language and Communication* 11, pp. 3-28.
- Newmeyer, F. J. 2001. *Where Is Functional Explanation?* w: M. Andronis, C. Ball, H. Elston, and S. Neuvel (eds.), *Proceedings from the Parasessions of the Thirty-Seventh Meeting of the Chicago Linguistic Society*, vol. 37/2. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 99-122.
- Newmeyer, F. J. 2005. *Possible and Probable Languages. A Generative Perspective on Linguistic Typology*. Oxford: OUP.
- Pateman, T. 1985. *From nativism to sociolinguistics: integrating a theory of language growth with a theory of speech practices*. *Journal of the Theory of Social Behaviour* 15, pp. 38-59.
- Paul, H. 1909. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Max Niemeyer.
- Pinker, S. 1994. *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York: William Morrow.
- Pinker, S., Bloom, P. 1990. *Natural language and natural selection*. *Behavioral and Brain Sciences* 13, pp. 707-727, 765-784.
- Pinker, S., Jackendoff R. 2004. *The faculty of language: what's special about it?* *Cognition*, pp. 1 – 36.
- Saussure, F de. 1991. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: PWN
- Zabrocki, W., Zabrocki T. 1991. *Formal and functional explanations for interlingual differences*. *Lingua Posnaniensis* 32/33, pp. 241-251.
- Zabrocki, W. 2006. *Psychologizm i socjologizm w dziejach transformacyjno-generatywnej refleksji nad językiem naturalnym*. Stuttgart-Poznań: Ernst Klett Sprachen